

**ΧΡΗΣΙΣ ΚΑΙ «ΠΑΡΑΧΡΗΣΙΣ» ΧΩΡΙΩΝ
ΤΟΥ ΜΕΓ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
ΕΙΣ ΤΑΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ FILIOQUE***

ΥΠΟ
Ἄρχιμ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ

Ἐξ ὄλων τῶν μεγάλων πατέρων, τοὺς ὁποίους ἀπαντῶμεν εἰς τὴν ἀντιρρήτικὴν φιλολογίαν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οἱ Καππαδόκες εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἐδέσποζον εἰς αὐτήν. Τὸ τοιοῦτον εἶναι δεδικοιολογημένον ἐκ τῆς ἐντυπωσιακῆς προσφορᾶς ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐκ τῆς θεολογικῆς σημασίας τῆς σκέψεως αὐτῶν ἀφ' ἑτέρου. Τὸ παράδοξον ὅμως εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι ὅτι λατινόφρονες καὶ ὀρθόδοξοι, ἡσυχασταὶ καὶ ἀντιησυχασταὶ ἐπικαλοῦνται τοὺς ἰδίους πατέρας, διὰ νὰ στηρίξουν τὰς ἀπολύτως διαφόρους θεολογικὰς ἀντιλήψεις αὐτῶν εἰς τὰς διμερεῖς συζητήσεις ἐπὶ θεμάτων θεολογικῶν, κυρίως δ' ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς διακρίσεως θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Τὸ πλεόν ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι, ἐνῶ πολλὰς φορὰς παραπέμπουν καὶ εἰς τὰ ἴδια ἀκριβῶς χωρία, ὠδηγοῦνται εἰς ἀκριβῶς ἀντιθέτους θέσεις καὶ συμπεράσματα. Εἶναι ὄντως φαινόμενον παράξενον καὶ παράδοξον, διότι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ χωρίον δὲν δύναται παρὰ νὰ δικαιώσῃ μόνον τὴν

* Ἡ παρούσα ἀποτελεῖ παρουσίασιν εἰς τὸ ΙΑ' Πατρολογικὸν Συνέδριον (Ἄλεξανδρούπολη - Μάρχη 5-9 Ἰουλίου 1992), τὸ ὁποῖον διοργανῶνει κατ' ἔτος ὁ καθηγ. Στυλ. Παπαδόπουλος, μὲ θέμα «Ὁ Μέγας Βασίλειος, ἡ θεολογικὴ του προσφορὰ ἄλλοτε καὶ σήμερα».

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

- Γ.Π.:** Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Θεσσαλονίκη, 1917 ἔξ.
Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α.: Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1924 ἔξ.
Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ.: Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1953 ἔξ.
Mansi: Mansi J. - D., *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio*, τόμ. 1-33, Florentiae - Venetiis (nova editio), τόμ. 1-55, Parisiis - Lipsiae 1899-1927.
O.C.A.: *Orientalia Christiana Analecta*, Roma, 1923 ἔξ.
P.G.: Migne J. - P., *Patrologiae Cursus Completus Series Graeca*, Parisiis 1857-1866.
PL: Migne J. - P., *Patrologiae Cursus Completus Series Latina*, Parisiis 1844-1855.
Sch: *Sources Chrétiennes*, Paris 1941 ἔξ.

μίαν ἐκ τῶν δύο μεριδίων καὶ οὕτως ἢ ὁ εἷς συμφωνεῖ, ὄχι μόνον μετὴν θεολογίαν αὐτὴν καθεαυτὴν τοῦ χωρίου ἀλλὰ καὶ μετὴν γενικωτέραν θεολογικὴν σκέψιν καὶ ἀντίληψιν τοῦ πατερικοῦ χωρίου, ἢ ὁ ἕτερος παρερμηνεύει καὶ παραποιεῖ τὸ αὐτὸ χωρίον τόσον φιλολογικῶς, ὅσον καὶ θεολογικῶς. Οὕτως ὁ μελετητὴς εἶναι δυνατόν νὰ ἀπαριθμήσῃ ἀρκετὰς περιπτώσεις παραχαράξεως κειμένων, ἐκτὸς τῶν τοῦ Μ. Βασιλείου, τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης¹, Ἐπιφανίου Κύπρου², Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ³, Μαξίμου Ὁμολογητοῦ⁴, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας⁵, Γρηγορίου Θεολόγου⁶ καὶ τῶν Ἀρεοπαγιτικῶν Συγγραφῶν⁷, ἐνῶ εἰς συνοδικὰ κείμενα συναντῶμεν κατηγορίας καὶ σχετικὰς συζητήσεις διὰ παραχαράξεις πατερικῶν ῥήσεων⁸.

1. Πρβλ. Μ. Ὁρφανοῦ, *Κωνσταντίνου Μελετηνιώτου, Λόγοι ἀντιρόητικοὶ δύο*, Ἀθήναι 1986, σελ. 206, ὑποσ. 2' 263, ὑποσ. 3' 264, ὑποσ. 1' 269, ὑποσ. 1,2. — Στυλ. Παπαδοπούλου, *Γρηγόριος Νύσσης. Ἡ θεολογία του, ὁ βίος του, τὰ ἔργα του, βιβλιογραφία*, Κατερίνη 1987, σελ. 18 — Τοῦ ἰδίου, *Πατρολογία Β'*, Ἀθήναι 1990, σελ. 600. Χρυσοστόμου Σαββάτου, «Ἀναφορὴς κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα στὸ Βυζάντιο γιὰ ἀλλοιώσεις ἔργων καὶ χωρίων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης», *ΘΕΟΛΟΓΙΑ* 66 (1995), σελ. 112-126.

2. Μ. Ὁρφανοῦ, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 244, ὑποσ. 2. Mansi XXXI, 741.

3. Τὴν ἐν τῇ Συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285) γενομένην συζήτησιν περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ ἱ. πατρὸς, βλ. Mansi XXIV, στ. 595-608. Μ. Ὁρφανοῦ, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 140, ὑποσ. 1' 175, ὑποσ. 3.

4. Μ. Ὁρφανοῦ, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 161, ὑποσ. 4' 182, ὑποσ. 4. Διὰ τὴν «ἐρμηνείαν» Ἀναστασίου τοῦ Βιβλιοθηκαρίου, βλ. Mansi 593, 741.

5. Πρβλ. J. Meyendorff, *Introduction a l' étude de S. Gregoire Palamas*, Paris 1959 (Appendice I), σελ. 376. R. E. Sinkewicz, «Saint Gregory Palamas, The One Hundred and fifty Chapters. A Critical Edition», *Translation and Study*, Canada 1988, σελ. 263- 269.

6. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ λατινόφρονος Ἰωάννου Βέκκου, ὁ ὁποῖος φρονεῖ διὰ τὰ ἔργα τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ὅτι «οἱ μετὰ τὸ σχίσμα τὰς βίβλους γράφοντες ἐκακούργησαν» καὶ ὡς ἐκ τούτου «οὐ συγχωρεῖ ὡς ἀληθὴ τὴν τὸ πλὴν τῆς αἰτίας, ἔχουσαν βίβλον πιστεύεσθαι». «Λόγος πῶς μὲν ἐν δευτέρῳ ἀπολογητικῶς ἐπὶ παρεξηγήσει ῥήσεων τινων γραφικῶν ἠ'», PG 141, 993B,D. Πρβλ. Ν. Ξεξάκη, *Ἰωάννης Βέκκος καὶ αἱ θεολογικαὶ ἀντιλήψεις αὐτοῦ*, Ἀθήναι 1981, σελ. 133.

7. Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐκ μέρους τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου κατηγορία, ὅτι ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς προβαίνει εἰς παραφθορὰ τοῦ χωρίου τῆς «Ἐπιστολῆς πρὸς Γάϊον τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου». Πρβλ. J. S. Nadal, s. j., «La critique par Akindynos de l' hermeneutique patristique de Palamas», *Istina* No 3 (1974), 312-314.

8. Παραχαράξεις συνοδικῶν συζητήσεων καὶ πρακτικῶν, ὡς ἐπίσης καὶ πατερικῶν ῥήσεων, βλ. Mansi XXXI. V. Laurent, *Les «Mémoires» du Grand Ecclesiastique de l' Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence*, Paris 1971. Βασ. Ψευτογκᾶ, «Φιλολογικὴ συζήτησις ἡσυχαστῶν καὶ ἀντιησυχαστῶν γιὰ τὴν γνησιότητα τῆς ῥήσεως τοῦ Μεγ. Βασιλείου, "Ὁ τετοκῶς βῶλος δρόσου οὐχ ὁμοίως τὰς τε βῶλους καὶ τὸν υἱὸν ὑπεστήσατο"», *Τόμος Ἐόρμιος 1.600 ἐπετείου θανάτου Μεγ. Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 151-167. Θ. Ζήση, «Ἡ ἀξιοπιστία τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ ἢ Ἰωσήφ Μεθώνης (1429-1500)», ἐν *Aksum - Thyateira. A Festschrift for Archbishop Methodios of Thyateira and Great Britain*, London 1985, σελ. 165-168.

1. Ἡ φιλολογικὴ «*παραχάραξις*» ὡς προϋπὸθεσις τῆς θεολογικῆς «*παρερμηνείας*» καὶ «*παραχρήσεως*».

Ἡ «*παραποίησης*», «*παραχάραξις*», «*διαφθορὰ*» ἢ «*κακουργία ἐπὶ τῶν κειμένων*» εἶναι φαινόμενον, τὸ ὁποῖον δὲν λείπει ἐκ τῆς ἀντιρρήτικῆς γραμματείας κάθε ἐποχῆς, κυρίως δὲ τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνος.

Τὸ ἔτος 1962 ὁ Η. Fuhrmann εἰς τὴν εἰσήγησιν αὐτοῦ: «Die Fälschungen im Mittelalter»⁹ ἀνέφερε σχετικῶς ὅτι: «*αἱ νοθεύσεις διακρίνονται εἰς νοθεύσεις ἀποστολικότητος, διὰ τῶν ὁποίων ἐπισκοπαὶ καὶ μητροπόλεις ἐποποθέτουν τὴν ἰδρυσίν των εἰς τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν καὶ διεξεδίκουν ἀποστόλους ὡς ἰδρυτάς, εἰς τὰς δικαίως νοθεύσεις*», καὶ εἰς τὰς ἀγιογραφικὰς, εἰς τὰς ὁποίας συμπεριέλαβε καὶ τὰς νοθεύσεις πατερικῶν καὶ συνοδικῶν ῥήσεων. «*Ἰδεολογικῶς*» δηλαδὴ «*ὁ νοθευτὴς τοῦ Μεσαίωνος ἐκκινεῖτο ἐκ πεποικησέως ὅτι ὑπηρετεῖ τὴν παγιωθείσαν ἐκκλησιαστικὴν, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, τάξιν πραγμάτων, τὴν ὁποίαν προσεπάθη νὰ προφυλάξῃ μὲ τὴν νόθευσιν ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τῆς¹⁰, ... ὁ δράστης ἐδέχετο ὅτι ὑπῆρχε ἴρια fraus*», εἰς τὴν περίπτωσιν πού διέπραττε τὴν πλαστογραφίαν καὶ νόθευσιν, πιστεύων συγχρόνως ὅτι ἐξετέλει ἐν θρησκευτικὸν καθήκον, καθ' ὅτι ἐπετέλει θεάρεστον ἔργον». «*Ἡ ἄποψις αὕτη*», κατὰ τὸν Σπ. Τρωϊάνου, «*δὲν εἶναι ἀβάσιμος κυρίως ὅταν πρόκειται διὰ φιλολογικὰς πλαστογραφίας καὶ μάλιστα θρησκευτικῶν κειμένων*»¹¹. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τοιαύτης παραχαράξεως ἀποτελεῖ ἡ τῶν συγγραμμάτων τοῦ πατριάρχου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, ὡς ἔθεσε τελευταίως τὸ πρόβλημα ὁ Θεόδωρος Ζήσης¹², ἐνῶ διὰ τὴν κατανόησιν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ σκοποῦ τῶν παραχαράξεων εἶναι σημαντικαὶ τόσον αἱ διεξαχθεῖσαι συζητήσεις εἰς τὴν σύνοδον

9. Η. Fuhrmann, «Die Fälschungen im Mittelalter», *Historischen Zeitschrift* 177 (1963), 529-554.

10. Πρβλ. W. Speyer, *Die literarische Fälschung im heidnischen und christlichen Altertum*, München 1971, σελ. 297-298. Η. Küng, *Die Kirche*, München 1977, σελ. 532. Θ. Ζήση, *Γεννάδιος ὁ Σχολάριος. Βίος - Συγγράμματα - Διδασκαλία*, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 28-29.

11. Βλ. Σπ. Τρωϊάνου, «Ἐγγραφα καὶ πλαστογραφία στὸ Βυζάντιο», *Ἀρχαιολογία* 5 (1982), σελ. 52. Βιβλιογραφία: T. F. Toul, «Medieval Forgers and Forgeries», *Bulletin of the John Rulands Library* (Manchester) 5 (1918-1920), 208-234. F. Dölger, «Urkundenfälscher in Byzanz», *Stengel - Festschrift E. E. Stangel*, München - Köln 1952, σελ. 16-20. Τοῦ ἰδίου, *Byzantinische Diplomatie*, Eital 1956, σελ. 397-401. Σ. Τρωϊάνου, «Περὶ τοῦ ἐγκλήματος τῆς πλαστογραφίας ἐν τῷ Βυζαντινῷ δικαίῳ», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, ΛΘ'-Μ'. Λεμιών. Τιμητικὴ προσφορὰ τῷ Καθηγητῇ Νικολάῳ Β. Τωμαδάκη (1972-1973), 181-200. Τοῦ ἰδίου, *Ὁ ἔλεγχος τῆς γνησιότητος τῶν ἀποδεικτικῶν ἐγγράφων ἐν τῇ βυζαντινῇ δίκῃ*, ἐν *Ξένιον Festschrift für Pan. J. Zepos* 1 (Athen - Freiburg - Köln 1973), σελ. 693-716.

12. Πρβλ. Θ. Ζήση, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 28-52.

Φερράρας καὶ Φλωρεντίας¹³, ὡς ἐπίσης ὅσον καὶ αἱ περὶ τῆς φιλολογικῆς μορφῆς τοῦ βασιλειανοῦ χωρίου «ὁ τετοκῶς βῶλους δρόσου οὐχ ὁμοίως τὰς τε βῶλους καὶ τὸν υἱὸν ὑπεστήσατο»¹⁴, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ πατριάρχης Φιλόθεος ὁ Κόκκινος ἀνέφερε, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὅτι εἶδε «πικρία» ξυσμένα μὲ μαχαιρίδια, ἔργον τῆς «ἐταιρείας» (ἐνν. τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῤῥά)¹⁵. Τέλος χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἐπιβουλῆς θεολογικῆς «παρερμηνείας», ἐπὶ τῇ βάσει φιλολογικῆς «παραχαράξεως», ἀποτελεῖ αὐτὴ αὐτὴ ἡ διαλογικὴ συζήτησις μεταξὺ τοῦ διερμηνέως τῶν Ἀνατολικῶν Νικολάου Σεκουνδίνου καὶ τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου Ρόδου Ἀνδρέου. Συγκεκριμένως ὁ λατίνος ἀρχιεπίσκοπος Ρόδου Ἀνδρέας ἀφ' ἐνὸς μὲν μεταφράζει ἐσφαλμένως σημαντικὸν χωρίον ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἁγ. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι αἰτία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀναγινώσκει ἐπιστολήν, ἡ ὁποία δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ἁγ. Μάξιμον, ἀλλ' ὅπως ἀναφέρει ὁ Νικόλαος Σεκουνδίνος «ἔστιν ἐτέρου τινὸς μετὰ τὸ σχίσμα»¹⁶.

2. Αἱ συζητήσεις περὶ τῆς φιλολογικῆς μορφῆς τῶν χωρίων τοῦ Μεγ. Βασιλείου.

Χαρακτηριστικὸν καὶ λίαν ἐνδιαφέρον φαινόμενον χρήσεως νεοθευμένου καὶ παραχαραγμένου βασιλειανοῦ κειμένου, ὑφ' ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως, εἶναι ἡ, ἐκ μέρους τοῦ Ἰωάννου Βέκκου (ΙΓ' αἰών), διπλῆ παράθεσις τοῦ χωρίου τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, «τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι λεγόμενον, πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει. Ὡστε κὰν πάντα εἰς τὸ εἶναι παρήχθαι διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου πιστεύωμεν, ἀλλὰ τὸ πάντων αἴτιον εἶναι τὸν

13. Βλ. Φειδᾶ, *Μεθοδολογικὰ προβλήματα τῆς συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας*, Ἀθήναι 1990, σελ. 64-65.

14. Βλ. Βασ. Ψευτογκᾶ, *Ἐνθ' ἄνωτ.*

15. Φιλοθέου Κόκκινου, «*Ἀντιόρητικὸς κατὰ Γρηγοῤῥά*», *Appendix I*, PG 151, 1143D. Τοῦ ἰδίου, «Περὶ τοῦ ἐν τοῖς πρὸς Εὐνόμιον ἀντιόρητικοῖς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἡτητοῦ τοῦ λέγοντος ὁ γὰρ τετοκῶς βῶλους δρόσου κατὰ τὸν Ἰᾶβ λόγου οὐχ ὁμοίως τὰς τε βῶλους καὶ τὸν Υἱὸν ὑπεστήσατο καὶ περὶ θεότητος», Δ. Καϊμάκη, *Φιλοθέου Κόκκινου Δογματικὰ ἔργα*, Θεσσαλονίκη 1983, τόμ. Α', σελ. 525, 190-194.

16. Mansi XXI, 593. Πρβλ. Βλ. Φειδᾶ, «*Αὐτόματος διερμηνεία καὶ μεταφράσεις εἰς τὴν σύνοδον Φερράρας - Φλωρεντίας*», *Χριστιανός*, Τριμηνιαία Νομοκανονικὴ Ἐπιθεώρησις (1989), σελ. 125-126.

Θεὸν τῶν ὄλων οὐκ ἀφαιρούμεθα»¹⁷, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ ἔργῳ «Ἐπιγραφαί» παρατίθεται πιστῶς¹⁸, ἐνῶ εἰς ἄλλο «Περὶ τῆς Ἐνώσεως καὶ Εἰρήνης τῶν τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Ρώμης Ἐκκλησιῶν»¹⁹ παρατίθεται παραχαραγμένον καὶ νοθευμένον, «πᾶν τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ λεγόμενον εἶναι εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν, τὸν Πατέρα, τὴν ἀναφορὰν ἔχειν»²⁰.

Ἡ παρούσα διπλὴ παράθεσις τοῦ ἰδίου κειμένου, ἐκ μέρους τοῦ Ἰωάννου Βέκκου, ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Ν. Ξεξάκη ὡς ὀφειλομένη ἐνδεχομένως εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Βέκκου περιλήψεων πατερικῶν ἔργων ἢ σειρῶν²¹, ἐνῶ ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ εἰς σειρὰ χειρογράφων, περιεχόντων τὸ παρὸν ἔργον τοῦ Μεγ. Βασιλείου²², ἐπιβεβαιώνει τὴν προαναφερθεῖσαν ἐρμηνείαν.

Παρόμοιον φαινόμενον συνατάνται καὶ δι' ἐν ἄλλο χωρίον τοῦ Μ. Βασιλείου, τὸ ὁποῖον παρατίθεται ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Βέκκου καὶ ὑφ' ἐνὸς ἄλλου λατινόφρονος, τοῦ Κωνσταντίνου Μελετινιώτου. Συγκεκριμένως ὁ δεύτερος, εἰς τὸν ἀντιρρητικὸν λόγον αὐτοῦ εἰς τὸν «Τόμον» τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285) καὶ τοῦ συντάκτου αὐτοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου²³ παραθέτει τὸ ἐκ τοῦ Γ' κατ' Εὐνομίου Λόγου τοῦ Μ. Βασιλείου χωρίον: «ἀξιόματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος»²⁴, μὲ τὴν προσθήκην «παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ

17. Μ. Βασιλείου, «Κατ' Εὐνομίου Β'», 34, *PG* 29, 652B· *Sch.* 305, σελ. 140. 18-22. Ἦδη στὴν εἰκονομαχικὴν σύνοδον τῆς Ἱερείας (754) συναντῶμεν συζητήσεις σχετικῶς μὲ τὴν χρῆσιν νόθων ἢ ἀμφιβαλλομένων ἢ γνησίων πονημάτων τοῦ Μ. Βασιλείου, ὡς ἐπίσης διὰ σχετικὰς νοθεύσεις πατερικῶν διδασκαλιῶν. Βλ. Β. Γιαννοπούλου, «Ὁ Μέγας Βασίλειος στὶς Οἰκουμενικὲς συνόδους». ἐν Τοῦ ἰδίου, *Οἱ Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι καὶ ἡ διδασκαλία τους*, Ἀθήνα 1995, σελ. 279-299.

18. Ἰωάννου Βέκκου, «Ἐπιγραφαί ΙΓ'», *PG* 141, 717BC.

19. Τοῦ ἰδίου, «Περὶ τῆς Ἐνώσεως» νβ', *PG* 141, 124B.

20. *Αὐτόθι*.

21. Ν. Ξεξάκη, *Ἰωάννης Βέκκος καὶ αἱ θεολογικαὶ ἀντιλήψεις αὐτοῦ*, Ἀθήνα 1981, σελ. 65, ὑποσ. 19. Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθμ. 368 (ΙΣΤ' αἰῶνος) χειρόγραφον τῆς Ἱ. Μονῆς Πάτμου (φφ 1-125), τὸ ὁποῖον περιέχει συλλογὴ πατερικῶν χωρίων καὶ συνοδικῶν ἀποσπασμάτων, κατενεμημένα συμφώνως πρὸς τὴν προβληματικὴν καὶ ἐπιχειρηματολογίαν περὶ filioque καὶ τὸ ὁποῖον φέρει τὸν τίτλον: «Δογματικὸν τοῦ μακαρίτου Ἰω(άννου) Βέκ(κου) πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως». Πρβλ. Ἱ. Σακελλίωτος, *Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη*, Ἀθήνα 1890, σελ. 167.

22. Πρβλ. *Sch.* 299, σελ. 90-131.

23. Κωνσταντίνου Μελετινιώτου, «Λόγοι ἀντιρρητικοὶ δύο», Μάρκου Ὁρφανοῦ, Ἀθήνα 1986.

24. Μ. Βασιλείου, «Κατ' Εὐνομίου Γ'», 1, *PG* 29, 656A· *Sch.* 305, σελ. 146, 24-148, 38.

ἀναγγέλον ἡμῖν, καὶ ὅλως τῆς αἰτίας ἐκείνης ἐξημμένον»²⁵. Τὸ παρὸν χωρίον, εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν²⁶, ἐμφανίζεται ὑπὸ τὰς δύο μορφάς, τῆς μὲν μᾶς εὐνοούσης τὴν ὀρθόδοξον ἄποψιν, τῆς δὲ ἄλλης τὴν λατινικὴν²⁷. Ἄν καὶ δὲν εὐσταθεῖ ἡ γνώμη τοῦ Β. Sesbouïé σχετικῶς μὲ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τοῦ Γ' κατ' Εὐνομίου Λόγου καὶ μὲ τὴν προσθήκην «δεύτερον τοῦ Υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλον ἡμῖν καὶ ὅλως τῆς αἰτίας ἐξημμένον» τῆς ἑλληνικῆς χειρογράφου παραδόσεως, διότι αὐταὶ ἀποτελοῦν «*manipulations frauduleuses*»²⁸, ἐν τούτοις ἑλληνικὴ χειρόγραφος παράδοσις ἀνάγεται εἰς περιόδους πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἔριδος περὶ τοῦ filioque. Τὰ διασώζοντα χειρόγραφα τῆς addition latinophone τοῦ βασιλειανοῦ χωρίου, ὡς καὶ τὰ χρησιμοποιηθέντα ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας, εἶναι τοῦ 11ου αἰῶνος²⁹, ἐνῶ αἱ πρῶται μαρτυρίαι προέρχονται μετὰ τὸν 9ον αἰῶνα³⁰.

25. Κωνσταντίνου Μελητινιώτου, *Ἐνθ' ἄνωπ.*, σελ. 250- 251. Τοῦ ἰδίου, «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» Β', κδ', *PG* 141, 1194.

26. G. M. de Durand, «Un passage du IIIe livre Contre Eunome de S. Basile dans la tradition manuscrite», *Irénikon* 54 (1981), 36-52' *Sch* 305, σελ. 146-147, ὑποσ. 1.

27. Κωνσταντίνου Μελητινιώτου, *Ἐνθ' ἄνωπ.*, σελ. 254, ὑποσ. 3.

28. Πρβλ. Sesbouïé, *Sch* 305, σελ. 146, ὑποσ. 1.

29. Μ. Ὁρφανοῦ, *Ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὴν τριαδολογίαν τοῦ Μεγ. Βασιλείου*, Ἀθήναι 1976, σελ. 147, ὑποσ. 2.

30. Ἀντιθέτως ὁ G. - M. de Durand ο.ρ. παραθέτων ἐν *Sch* 299, σελ. 132 τὸ «στέμμα» τῶν κωδίκων τοῦ Κατ' Εὐνομίου Λόγου τοῦ Μ. Βασιλείου ἀνάγει τὴν «*addition latinophone*» εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 8ου αἰῶνος, ἐνῶ ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς χρονολογήσεως τῶν χειρογράφων κωδίκων τοῦ ἔργου δὲν ὑφίσταται νεώτερος τοῦ 9ου - 10ου αἰῶνος, οὐδέεις ὁμοῦ νεώτερος τοῦ 9ου. (*Ἐνθ' ἄνωπ.*, σελ. 138), ἐνῶ ἡ «*tradition syriaque*» εἰς τὸν 6ον αἰῶνα (*Αὐτόθι*).

Ἡ γνησιότης ὁμοῦ τῆς παρουσίας «μακρᾶς» μορφῆς τοῦ χωρίου διχάζει τοὺς ἐρευνητάς, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ συνεργάται εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν Ἀπάντων τοῦ Μ. Βασιλείου, J. Garnier καὶ P. Magan νὰ ἐμφανίζονται διχασμένοι (*Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τὰ εὐρισκόμενα πάντα*, Τόμος 3, Paris 1839, σελ. XVI-XX). Ἀντιθέτως οἱ K. Holl (*Amphilochius von Ikonium in seinem Veshältnis zu der grossen Kappadoziern*, Tübingen - Leipzig 1904, σελ. 142, ὑποσ. 1), O. Bardenhewer (*Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Bände III, σελ. 161) καὶ C. Johnston (*The Book of Saint Basil the Great, Bishop of Caesarea in Cappadocia, On the Holy Spirit, written to Amphilochius, Bishop of Iconium, against the Pneumatomachi. A revised text with notes and introduction*, Oxford Clarendon Press 1892, σελ. 90) ἀρνοῦνται τὴν γνησιότητα τοῦ κειμένου. Ὑπεραμύνονται τῆς γνησιότητος τῆς «μακρᾶς» μορφῆς, ὡς ἐξυπηρετοῦσης τὸν ἐρμηνευτικὸν σκοπὸν αὐτῶν, σχετικῶς πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ Filioque οἱ A. Kranich (*Der heilige Basilius in seiner Stellung zum Filioque*, Braunsberg, J.A., Wicherth 1882, σελ. 61-81), F. Nager (*Die Trinitätslehre des hl Basilius des Grossen. Eine dogmengeschichtliche Studie*, Paderbon, F. Schöningh 1912, σελ. 85-89) καὶ L.

Εἰς τὴν συριακὴν μετάφρασιν ὁμως, ἡ ὁποία φέρει ὡς μοναδικὴν προσθήκην τὴν λέξιν «ἴσως», παραδίδεται ὁλόκληρον τὸ χωρίον ἀνόθευτον³¹, ὡφείλομεν δὲ νὰ εἰπωμεν ὅτι ἀποτελεῖ ἀσφαλῆ μαρτυρίαν, ἐφ' ὅσον διασώζει μορφὴν ἤδη τοῦ 8ου αἰῶνος, ἂν καὶ ἀνάγεται εἰς τὸν βον.

Ἡ πρώτη φιλολογικὴ συζήτησις περὶ τῆς μορφῆς τοῦ παρόντος χωρίου καὶ τῆς προσθήκης αὐτοῦ φαίνεται ὅτι ἀνεπτύχθη ἤδη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰωάννου Βέκκου, ἐφ' ὅσον εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «*Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος*» καὶ εἰς σημαντικὸν τμήμα αὐτοῦ μᾶς ὁμιλεῖ περὶ τῆς ὀρθότητος ἢ μὴ τῆς «*καλλιγραφήσεως*» τοῦ βασιλειανοῦ χωρίου³² καὶ συγχρόνως ἀναλύει τὴν θεολογικὴν ἐρμηγείαν τῆς προσθήκης. Ἡ σημαντικὴ ὁμως συζήτησις ἐπραγματοποιήθη εἰς τὴν σύνοδον Φερράρας - Φλωρεντίας (1439), μεταξὺ τῶν ἀνθενωτικῶν καὶ τῶν δυτικῶν, οἱ ὅποιοι ἐμέμφοντο ἀλλήλους ἐπὶ ἀλλοιώσει τοῦ κειμένου, οἱ μὲν ἐπὶ προσθήκῃ τῶν ἀμφισβητουμένων φράσεων, οἱ δὲ ἐπὶ ἀπαλείψει αὐτῶν³³.

Συγκεκριμένως, ἡ συζήτησις τοῦ προβλήματος τῆς νοθείας καὶ τοῦ τρόπου ἐλέγχου τῆς ἀυθεντικότητος τῶν πατερικῶν χρήσεων εἶχεν ἀπόλυτον προτεραιότητα ἔναντι τῶν θεολογικῶν τοιούτων, διότι κάθε θεολογικὴ ἐρμηγεία εἶχεν ὡς προϋπόθεσιν τὴν ἀυθεντικὴν φιλολογικὴν μορφὴν τοῦ κειμένου³⁴. Οὕτως, ὁ Ἐφέσου Μάρκος θέτει τὸ ζήτημα τῆς παραχαράξεως τοῦ κειμένου, ἀναφέρων, ὅτι «*τὸ βιβλίον (ἐνν. τοῦ Μεγ. Βασιλείου) εὐρίσκειται μὲν καὶ παρ' ἡμῖν νενοθευμένον, οὕτω τε καὶ διεφθαρμένον εἰς τὴν ῥῆσιν ταύτην, ὡς ὑμεῖς προηνέγκατε. Εἰσὶ γὰρ ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει τέσσαρα ἢ πέντε βιβλία τὸν ὁμοῖον τρόπον ἔχοντα, τὰ δὲ ὑγιῆ καὶ ἀδιάφθορα ἔχοντα τὴν λέξιν καὶ τὴν διανοίαν ἐγγὺς τῶν χιλίων εἰσὶ, τῇ τε ἀρχαιότητι καὶ τῷ πλήθει τὸν πιστὸν*

Lohm, («*Doctrina Sancti Basilii de processionibus divinarum personarum*», *Gregorianum* 1929, σελ. 461-500).

31. Πρβλ. Sch 229, σελ. 122-123.

32. Ἰωάννου Βέκκου, «*Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος*» Α', α'- γ', PG 141, 157B-161B. Τοῦ ἰδίου, «*Πρὸς τὸν Σουγδαῖαν Θεόδωρον*» Β', γ', PG 141, 312C-313B.

33. Πρβλ. Μ. Orphanos, *The Procession of the Holy Spirit according to certain Greek Fathers*, Athens 1979, σελ. 89, ὑποσ. 4. Τὸ θέμα ἦταν γνωστὸν καὶ εἰς τὸν Νεῖλον Καβάσιλα, διὰ τὸ ὁποῖον ἀναφέρει τὸν προβληματισμὸν του. Βλ. E. Candal, *Nilus Cabasilas et Theologia S. Thomae de processione Spiritus Sancti*, Città del Vaticano (Studi e Testi 116) 1945, σελ. 130-141.

34. Βλ. Φειδᾶ, *Μεθοδολογικὰ προβλήματα τῆς συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας*, Ἀθήναι 1990, σελ. 39.

ἔχοντα καὶ τὴν ἀκολουθίαν ἀκριβῶς ἀποσώζοντα πρὸς τὴν τοῦ διδασκάλου ἔννοιαν· φαίνεται αὕτη πέπονθε κρυφία χειρὶ παρὰ τῶν τὸ δόγμα φρονούντων καὶ προσθήκην ἐδέξατο, πολὺ μὲν τὸ ἐναντίον ἔχουσαν, πολὺ δὲ τὸ ἀσυνάρτητον, πρὸς τὴν διάνοιαν τοῦ Μεγ. Βασιλείου. Πρῶτον τεθεωρήκατε τὴν παρ' ἡμῖν ἀρχαιοτάτην βίβλον, οὐδαμῶς ἔχουσα τὴν προσθήκην ταύτην. Ἐπειτα καὶ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν ἀκολουθίαν ἐξετάσωμεν τῶν ρημάτων»³⁵. Ἐκτὸς ὁμως τῆς προαναφερθείσης ἀρχῆς, καταγγέλει ὅτι ἡ συγκεκριμένη νόθευσις τοῦ κειμένου ἐγένετο ἐκ λόγων σκοπιμότητος, ἥτοι πρὸς δικαίωσιν τῆς προσθήκης τοῦ *filioque* εἰς τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως. Ὁ ἐκ τῶν Δυτικῶν Ἰωάννης, ἀναλαμβάνει τὴν, ἐξ ἀφορμῆς τῆς καταγγελίας αὐτῆς, διεξαγωγὴν τῆς εἰδικῆς συζητήσεως ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς νοθεύσεως καὶ τῆς δι' αὐτῆς ὑπηρετουμένης σκοπιμότητος.

Ἀρχικῶς διὰ τὸ συγκεκριμένον χωρίον τοῦ Μ. Βασιλείου ἀναφέρει ὅτι «εἰδομεν δὲ ἡμεῖς τὸ ῥητὸν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ μετὰ δύο ἐρμηνέων, καὶ ἐπειρεσάμεθα τὸ ῥητὸν μεταταγεῖν εἰς τὴν ἡμετέραν φωνὴν χωρὶς προσθήκης ἢ ἐλλείψεως»³⁶, ἐνῶ δηλώνει ὅτι «ἡ βίβλος αὕτη χρόνῳ τῷ παρεληλυθότῳ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ὡδε μετηνέχθη» καὶ συνεχίζει «ἔστι δὲ ἡ βίβλος ἐν μεμβράναις οὐκ ἐν βαμβακίνοις, οὕτως ὥστε κατὰ τὴν πολυετίαν τοσαύτην εἶναι τῆς ἀρχαιότητος, ὡς δοκεῖν πλειόνων εἶναι ἢ ἐξακοσίων ἐτῶν καὶ οὕτω διὰ πολλῶν ἐτῶν πρὸ τοῦ σχίσματος τούτου καὶ τῆς δευτέρας διαιρέσεως. Ἔστιν οὖν ἡ βίβλος αὕτη τοσοῦτον σιγμένη, τοσοῦτον διωρθωμένη, τοσοῦτον ἄριστα τεταγμένη, ὥστε μηδεμίαν ἐν ταύτῃ ὑφορᾶσθαι φθοράν»³⁷. Οὕτως ὑποστηρίζει ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι δὲν εὐθύνονται οἱ λατῖνοι διὰ ὁποιαδήποτε ἀλλοιώσιν, διότι ἡ χρησιμοποιηθεῖσα ὑπὸ τῶν λατίνων «βίβλος» ἐρευνήθη δι' ὑπαρξιν «ξυσματός τινος» ἢ «φθορᾶς» ἢ «ἐπιθέσεως χειρῶν»³⁸, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὅτι πολὺ πιθανώτερον εἶναι ἢ νόθευσις νὰ ἐπραγματοποιήθη εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀναφέρων συγχρόνως καὶ σχετικὰ παραδείγματα νενοθευμένων ἤδη κειμένων³⁹.

Ὁ ἅγιος Μάρκος μητροπολίτης Ἐφέσου ὁ Εὐγενικός συμφωνεῖ ἀρχικῶς ὅτι ἡ νόθευσις συγκεκριμένων ἔργων ἦτο ἤδη γνωστὴ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἄνευ διαφωνίας, ὡς πρὸς τὸ γεγονός τῆς νοθεύσεως ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει, ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν αἵρετικῶν, ἐφ' ὅσον, ὡς

35. Mansi XXXI, 768-769.

36. Mansi XXXI, 744-745.

37. Mansi XXXI, 769.

38. *Αὐτόθι*.

39. Mansi XXXI, 769-772. Πρβλ. Βλ. Φειδᾶ, Ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 61-63.

ἀναφέρεται, τὸ γεγονός ἀψηχόλησε τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου, ἤδη πολὺ πρὸ τῆς μεταβάσεως αὐτῶν ἐν αὐτῇ. Διαφωνεῖ ὁμως, ὡς πρὸς τὴν ἄποψιν, ὅτι ἡ νόθευσις τοῦ συγκεκριμένου κειμένου τοῦ Μ. Βασιλείου ἐγένετο ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων, διότι ἡ Δύσις εἶχεν μόνον εἰδικοὺς θεολογικοὺς λόγους⁴⁰, δεχόμενος οὕτω τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων τῆς Ἀνατολῆς νόθευσιν τοῦ κειμένου, ὑπὸ τῶν ὁποίων διετέθη καὶ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μελῶν τῆς δυτικῆς ἀντιπροσωπείας⁴¹.

Κατόπιν τῆς φιλολογικῆς καὶ παλαιογραφικῆς κριτικῆς συζητήσεως, ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐγένετο καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ προσέγγισις αὐτοῦ διὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ αὐθεντικοῦ θεολογικοῦ νοήματος, ἰδιαίτερος διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς φράσεως ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι «τρίτον» κατὰ τὴν «τάξιν» καὶ «τῷ ἀξιώματι»⁴².

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀρχικῶς τὰ ἐξῆς:

α) Ἡ νόθευσις πατερικῶν κειμένων ἐν Βυζαντίῳ καὶ συγκεκριμένως ἔργων τοῦ Μ. Βασιλείου εἶναι πραγματικότητα.

β) Ἡ νόθευσις διατυπώνεται ἐπὶ συγκεκριμένων χωρίων, τὰ ὅποια ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθῶσιν, ἐκ μέρους τῶν Λατίνων, πρὸς ὑποστήριξιν θεολογικῶν θέσεων (π.χ. filioque, ἡ περὶ τῆς ὁρθότητος τῆς προσθήκης εἰς τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως).

γ) Αἱ νοθεύσεις κυρίως ἐγένοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὄχι ὑπὸ τῶν ἀνατολικῶν ὀρθοδόξων θεολόγων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν λατινοφρόνων τῆς Ἀνατολῆς.

40. Mansi XXXI, 773-776. Πρβλ. *Αὐτόθι*, 780-784.

41. Πρβλ. Βλ. Φειδᾶ, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 64-65.

42. Mansi XXXI, 792-827. Πρβλ. *Αὐτόθι*, 856-857, 869. Σχετικῶς μὲ τὰς ἀναπτυχθείσας συζητήσεις ἐπὶ τῆς παραλλαγῆς τοῦ βασιλειανοῦ χωρίου βλ. *Quae Supersunt actorum graecorum concilii Florentini*: J. Gill, Roma 1953, σελ. 250-398. *Andreas de Santa Groce, Acta latina Concilii Florentini*: G. Hoffman, Roma 1955, σελ. 135-222. H. van Parys, «Quelques remarques à propos d' un texte controversé de Saint Basile au Concile de Florence»: *Irenikon* 40 (1967), 6-16. C. Moreschini, «Il Bessafione e il testo dei Cappadoci: due note», *Koinonia* 15 (1991), σελ. 71-74. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βλ. Φειδᾶς, εἰς τὴν παρούσαν σύνοδον ἐκτός τοῦ κριτηρίου τῆς αὐθεντίας καὶ χρήσεως τῆς πατερικῆς παραδόσεως ἐτέθη καὶ τὸ κριτήριον τῆς αὐθεντικότητος τῶν πατερικῶν κειμένων, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χειρογράφου παραδόσεως καὶ ἡ διὰ κριτικῆς ἢ συγκριτικῆς φιλολογικῆς μελέτης ἀναζήτησις τῆς αὐθεντικῆς πρωτοτύπου μορφῆς τοῦ ὑπὸ συζήτησιν συγκεκριμένου πατερικοῦ κειμένου, ἐπιτυγχανομένης διὰ τῆς συγκριτικῆς ἀντιβολῆς τῶν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν δύο πλευρῶν χειρογράφων τῶν σχετικῶν πατερικῶν ἔργων καὶ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς κριτικῆς τοῦ συγκεκριμένου πατερικοῦ ἔργου (*Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 64).

δ) Ἐξ ὅλης τῆς γραμματείας καὶ φιλολογικῆς συζητήσεως, σχετικῶς μὲ τὰ προβλήματα γνησιότητος ἢ μὴ τῶν ῥήσεων τοῦ Μ. Βασιλείου, ἀφ' ἑνὸς προσδιορίζονται αἱ μέθοδοι παραχαράξεως καὶ νοθεύσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου καθορίζεται τὸ κριτήριον θεολογικῆς ἀuthεντικότητος περὶ τῆς ἀποδοχῆς ἢ μὴ τῆς ἀuthεντικῆς μορφῆς τῆς συγκεκριμένης πατερικῆς μαρτυρίας⁴³.

3. Ἡ θεολογικὴ χρῆσις καὶ «παραχάραξις» τῶν βασιλειανῶν ῥήσεων.

Εἰς τὴν ἀντιρῳητικὴν γραμματείαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνος αἱ ῥήσεις τοῦ Μ. Βασιλείου ἔσχον καὶ ἄλλην σπουδαιότητα, αὐτὴν τῆς θεολογικῆς ἐρμηνείας, διὰ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται ἄριστα ἡ θεολογικὴ χρῆσις καὶ «παραχάραξις» τῶν βασιλειανῶν χωρίων, κυρίως κατὰ τὰς συζητήσεις τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνος.

Ἡ ἐπιλογή τῶν παρόντων δύο αἰῶνων καὶ ὁ χρονικὸς περιορισμὸς ἐπιβάλλεται: α) ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὀλόκληρος ἡ πρὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος περίοδος ἀποτελεῖ ἀπλῶς μίαν ἐπανάληψιν τῶν θέσεων τοῦ ἱ. Φωτίου σχετικῶς μὲ τὴν ἔκφρασιν, τῆς «ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς» ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐκπεφρασμένου κυρίως ὑπὸ ἀντιρῳητικοῦ πνεύματος, ἄνευ ἀξίας λόγου⁴⁴ β) ὁ ΙΒ' κυρίως αἰὼν ἠσυχλήθη ὄχι τόσον μὲ τὴν θεολογικὴν διαμάχην περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅσον καὶ μὲ τὴν προβληματικὴν ἔναντι τοῦ πρωτείου⁴⁵ καὶ γ) τὸ θεολογικὸν περιεχόμενον τῆς διαμάχης, κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα, εἶναι τὸ ἐπίμαχον πρόβλημα τῆς ἐκπορεύσεως⁴⁶, ὑπὸ διάφορον βεβαίως προοπτικὴν, θέμα μὲ τὸ ὁποῖον σχετίζονται ἀμέσως τὰ προαναφερθέντα βασιλειανὰ χωρία.

Οὕτως, ὁ Ἰωάννης Βέκκος, εἰς τὸ «Περὶ Ἐνώσεως» ἔργον αὐτοῦ, ἀναλύει τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν σημασίαν τῆς φράσεως «παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλον ἡμῖν, καὶ ὅλη

43. Διὰ τὸ συγκεκριμένον κείμενον βλ. Βλ. Φειδᾶ, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 65.

44. Μ. Jugie, *Theologia Dogmatica Christianorum Orientalium ab Ecclesia Catholica dissidentium*, Parisiis tom. I (1926), σελ. 311' tom. II (1933), σελ. 299. Π. Χρήστου, Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τόμ. Α', Εἰσαγωγή, Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 229, 223.

45. J. Spiteris, *La critica Bizantina del Primato Romano nel secolo XII*, Roma 1979 (O.C.A. 208).

46. Πρβλ. Π. Χρήστου, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 238-241. Γ. Π. Θεοδωρούδη, Ἡ ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ τοὺς συγγραφεῖς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, Θεσσαλονίκη 1990.

ἐκείνης τῆς αἰτίας ἐξημμένον»⁴⁷, ἀναφέρων συγκεκριμένως: «Τίς σοὶ ἐκ τούτων δοκεῖ; Πάντως οὐδὲν ἄλλον ἐστὶν ἐντεῦθεν τὸ συναγόμενον, ἢ ὅτι ὡσπερ ἐστὶν ὁ Υἱὸς τάξει καὶ ἀξιώματι δευτέρου τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τάξει καὶ ἀξιώματι δευτέρου ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ. Εἰ γὰρ τὰ μὲν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα δεύτερα εἴποι τις τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι, τὰ δὲ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν οὐδαμῶς... Εἰ δὲ τὸ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν δευτερεῖον ἀνάλογον ἐστὶ τῷ πρὸς τὸν Πατέρα δευτερεῖω τοῦ Υἱοῦ, αὐτὸς τὸ ἀκόλουθον τῇ τοῦ λόγου ἀνάγκῃ, καὶ ἀξιώματι κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ πρὸς τὸν Πατέρα δευτερεῖου τοῦ Υἱοῦ ἐπὶ τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι»⁴⁸, ἐπαναλαμβάνων οὕτως τὸν προβληματισμὸν τοῦ Εὐνομίου, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ συλλογιστικὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ.

Ἐπίσης ὁ Ἰωάννης Βέκκος διὰ τὴν ὑπέρβασιν τοῦ προβλήματος τῆς δυαρχίας, τὸ ὁποῖον ἀνεφύει μὲ τὸν προαναφερθέντα συλλογισμόν, ἠναγκάσθη νὰ εἰσαγάγῃ χρονικὰς κατηγορίας εἰς τὴν τριαδικὴν ζωὴν τῆς θεότητος καὶ νὰ ὀδηγηθῆ οὕτως εἰς τὴν σύγχυσιν τῶν δύο καταστάσεων, ἤτοι τῆς «θεολογίας» καὶ «οἰκονομίας», μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ διακρίνῃ μεταξὺ τῆς ὑποστατικῆς ἐκπορεύσεως καὶ γεννήσεως καὶ τῆς κατ' ἐνέργειαν φανερώσεως. Τὸ τοιοῦτον δηλοῦται κυρίως διὰ τῆς ταυτίσεως τοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου τῶν προθέσεων «ἐκ» καὶ «διὰ»⁴⁹.

Τέλος, δηλώνει ὁ ἴδιος συγγραφεὺς, λακωνικότερα, ὅτι τὸ Πνεῦμα «δευτερεύει τοῦ Υἱοῦ» τῷ ἀξιώματι, «διὰ τοῦ περὶ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχειν, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνειν καὶ ἀναγγέλειν ἡμῖν»⁵⁰, ἐνῶ ὁ ἄλλος λατινόφωνος, ὁ Κωνσταντῖνος Μελιτηνιώτης, εἰς τὸν Β' Ἀντιρῶητικὸν λόγον αὐτοῦ, ἐρμηνεύων τὴν «μακρὰν» μορφήν τοῦ βασιλειανοῦ χωρίου, ἀναφέρει ὅτι ὑφίστανται τέσσερες τρόποι νὰ δευτερεύει κάποιος κάποιου, «ὁ πρότερος κατ' αἰτίαν· οἱ λοιποὶ κατ' ἐξουσίαν, ἢ κατ' ὄγκον, ἢ κατὰ δύναμιν» καὶ βεβαίως θεωρεῖ ὅτι τὰ τρία τελευταῖα δὲν ἀρμύζουσιν ἐπὶ τῆς θεότητος, μόνον ἢ «κατ' αἰτίαν» ἐρμηνεῖα εἶναι δυνατὴ⁵¹.

47. Ἰωάννου Βέκκου «Περὶ Ἐνώσεως», κζ', PG 141, 77B.

48. Ἐνθ' ἀνωτ., κζ', 80AB.

49. Τοῦ ἰδίου, «Περὶ Ἐκπορεύσεως» η', PG 141, 172A. Πρβλ. Κωνσταντίνου Μελιτηνιώτου, «Περὶ Ἐκπορεύσεως» Β', κδ', PG 141, 1200A-1201D.

50. Ἐνθ' ἀνωτ., 164C.

51. Κωνσταντίνου Μελιτηνιώτου, «Λόγοι Ἀντιρῶητικοὶ Δύο. Νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενοι» (editio princeps), Μ. Ὀρφανοῦ, Ἀθήνα 1986, σελ. 253, 7-14.

Ὡς ὁμως καθίσταται φανερόν τόσοσ ὁ Κωνσταντῖνος Μελιτηνιώτης, ὅσον καὶ ὁ Ἰωάννης Βέκκος, διὰ νὰ ἐδραιώσουν τὰς ἀντιλήψεις αὐτῶν, προβαίνουν εἰς αὐθαιρέτους συνδέσεις χωρίων τοῦ ἱ. πατρὸς⁵² καὶ καταλήγουν εἰς συγκεκριμένα συμπεράσματα δηλαδή, ὅτι ἡ ὑπάρχουσα «τάξις» ἐν τῇ Τριάδι, ὑποδηλοῖ τὴν ὑπαρκτικὴν «τάξιν» αὐτῶν, κατὰ τὴν ἀρίθμησιν τῶν θείων προσώπων καὶ συγκεκριμένως, τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι «δεύτερον» ἐν σχέσει πρὸς τὸν Υἱὸν κατὰ τὸν λόγον τῆς αἰτίας, ὡς ὁ Υἱὸς εἶναι δεύτερος ἐν σχέσει πρὸς τὸν Πατέρα, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον.

Μία ὁμως προσεκτικὴ ἀνάλυσις καὶ ἐρμηνεία, τῶν ὑπὸ τῶν λατινοφρόνων συνδυαζομένων χωρίων, ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης θεολογικῆς σκέψεως τοῦ Μ. Βασιλείου, θὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἰς τὰ ἀνωτέρω χωρία ὁ ἱ. πατὴρ ὁμιλεῖ μόνον περὶ τῆς αἰτιατικῆς σχέσεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ὄχι τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱόν, ἐνῶ τονίζει ὅτι μοναδικὴ πηγὴ καὶ αἰτία τοῦ Πνεύματος εἶναι ὁ Πατὴρ, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ μόνον ἐκπορεύεται⁵³. Συγκεκριμένως ὁ Μ. Βασίλειος, μὲ ἀφορμὴν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐνομίου, ὁ ὁποῖος ταυτίζει τὴν φύσιν πρὸς τὸ ἀξίωμα τῶν τριῶν θείων προσώπων⁵⁴, ἀναφέρει ὅτι ἡ ὑπάρχουσα τάξις τῶν θ. προσώπων ἐν τῇ Τριάδι δὲν ὑπονοεῖ ἢ προϋποθέτει καὶ τάξιν τῆς φύσεως αὐτῆς. Ἀντιθέτως τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀφ' ἑνὸς ἐκτὸς τῆς παραδόσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ ἤδη ὑπάρχουσα τάξις ἀναφέρεται ὄχι εἰς τὴν οὐσίαν, ἀλλ' εἰς τὴν αἰτίαν⁵⁵. Οὕτως ὁ Υἱὸς εἶναι δεύτερος κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὸ ἀξίωμα, ὡς ἔχων τὴν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν αὐτοῦ εἰς τὸν Πατέρα, οὐδόλως δὲ εἶναι δεύτερος κατὰ τὴν φύσιν καὶ οὕτω ἀνόμοιος πρὸς Αὐτόν, τὸ αὐτὸ βεβαίως ἰσχύει καὶ διὰ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τὸ Ὅποῖον ἂν καὶ ἔπεται τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὸ ἀξίωμα, δὲν ἔπεται καὶ κατὰ τὴν φύσιν⁵⁶ ὡς ξένον δηλ. καὶ ἀνόμοιον πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα, ἀλλ' ἀντιθέτως εἶναι

52. *Ἐνθ' ἀνωτ.*, σελ. 253, ὑποσ. 4. Βλ. Μ. Βασιλείου, «Κατ' Εὐνομίου Α'», 25, *PG* 29, 565C. Β', 34, *PG* 29, 652A. Τοῦ ἰδίου, «Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος» 6, 14, *PG* 32, 88C.

53. Μ. Βασιλείου, «Ὁμιλία εἰς τὸν ψαλμὸν 32», 4, *PG* 29, 333AB. Τοῦ ἰδίου, «Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος» 16, 36, *PG* 32, 136BC. Τοῦ ἰδίου, «Κατ' Εὐνομίου Β'», 33-34, *PG* 29, 649A-652C. Τοῦ ἰδίου, «Ἐπιστολή», 125, *PG* 32, 549C.

54. «Ἀπολογητικὸς 25», *PG* 30, 861B· *Sch* 305, σελ. 284. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, «Κατ' Εὐνομίου Α'», 20, *Sch* 229, σελ. 244, 20-22.

55. Μ. Βασιλείου, «Κατ' Εὐνομίου Γ'», 1, *PG* 29, 653B- 656. Πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, «Πρὸς Εὐνόμιον Α'», *PG* 45, 461D-464BC.

56. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, «Κατ' Εὐνομίου Γ'», 1, *Sch* 305, σελ. 144, 8-10.

ὁμότιμον καὶ ὁμόθρονον⁵⁷ καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως⁵⁸ πρὸς τὰ ἄλλα θεῖα πρόσωπα.

Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ὁμοουσιότητος καὶ ὁμοτιμίας εἶναι ἡ διάκρισις τῶν μὲν ὑποστάσεων ἐκ τῶν «*χαρακτηριζουσῶν ἰδιοτήτων*»⁵⁹, τὸ δὲ ἀνύπαρκτον τῆς χρονικῆς «*ὑπεροχῆς*» ἐν Αὐταῖς⁶⁰, ἐφ' ὅσον δὲν ὑφίσταται διαφορὰ φυσικῆ.

Ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς ὁ ἱερὸς πατὴρ: «*Ἡμεῖς δὲ κατὰ μὲν τὴν τῶν αἰτιῶν πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν σχέσιν, προτετάχθαι τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα φαμέν· κατὰ δὲ τὴν τῆς φύσεως διαφορὰν, οὐκέτι, οὐδὲ κατὰ τὴν τοῦ χρόνου ὑπεροχὴν*»⁶¹.

Ἡ ἀρίθμησις⁶² πάλιν τῶν θεῶν ὑποστάσεων, κατ' ἰδιάζοντα τρόπον, ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ὑποστάσεων καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ὑπαρίθμησιν τῶν προσώπων καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς θ. οὐσίας. Δὲν πρόκειται δηλ. περὶ πρώτου, δευτέρου καὶ τρίτου Θεοῦ, ὑποτεταγμένων καὶ ὑπαριθμουμένων ἀλλήλοις, ἀλλὰ περὶ Ἐνὸς κατὰ τὴν οὐσίαν Θεοῦ, ἀποκαλύπτοντος ἑαυτὸν διὰ τριῶν ὁμοτίμων ὑποστάσεων⁶³, ἡ τυχὸν δὲ ἀποδοχὴ τῆς ὑπαριθμήσεως ὁδηγεῖ ἀναποφεύκτως εἰς τὴν πολυθεϊαν⁶⁴. Τέλος καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν πνευματομάχων, ὅτι τὸ Πνεῦμα δὲν πρέπει νὰ συναριθμεῖται, ἀλλὰ νὰ ὑπαριθμεῖται, ὡς ὑποδεέστερον αὐτῶν κατὰ τὴν τιμὴν καὶ τὴν αἰτίαν, εἶναι ἀπορριπτέα, διότι οὐδεμία ἀνομοιότης ἢ ὑποταγὴ ὑφίσταται, ἀλλ' ἀντιθέτως «*ὁμοτίμως*

57. Ἐνθ' ἄνωτ., PG 29, 653B, 657C-660A. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ παραλληλισμὸς ἐκ μέρους τοῦ Μ. Βασιλείου, μεταξὺ τῆς «*τάξεως*» καὶ «*φύσεως*» ἐν τοῖς ἀγγέλοις. Πρβλ. Ἐνθ' ἄνωτ., Γ', 1-2, PG 29, 656B-660D. Μ. Ὁρφανοῦ, Ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὴν τριαδολογίαν τοῦ Μ. Βασιλείου, Ἀθήναι 1976, σελ. 146-147.

58. Μ. Βασιλείου, «Περὶ ἁγίου Πνεύματος», 10, 24, PG 32, 109D-112B.

59. Τοῦ ἰδίου, «Κατ' Εὐνομίου Α'», Sch 229, σελ. 242, 40-44.

60. Ἐνθ' ἄνωτ., Α', 20, Sch 229, σελ. 246, 36-41.

61. Ἐνθ' ἄνωτ., Α', 20, PG 29, 557B.

62. Βλ. Μ. S. Toiano, «Il concetto di numerazione delle ipostasi in Basilio di Cesarea», *Vetera Christiana* XXIV (1987), σελ. 337-352. Διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς «*ἀριθμήσεως*» ἐν τῷ πλαίσῳ τῆς βαπτιστηρίου ὁμολογίας βλ. Μ. Βασιλείου, «Κατὰ Εὐνομίου Γ'», 2, Sch 305, σελ. 150, 11-152, 22 καὶ Γ', 5, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 164, 33-37. Πρβλ. Μ. Dorries, *De Spiritu Sancto. Der Beitrag des Basilius zum Abschluss des trinitarischen Dogmas*, Göttingen, Vandenhoeck - Ruprecht, 1956, σελ. 132 ἐξ.

63. Μ. Βασιλείου, «Περὶ ἁγίου Πνεύματος» 18, 44-45, PG 32, 148D-152D.

64. Ἐνθ' ἄνωτ., 18, 47, PG 32, 153B-D' 17, 42-43, PG 32, 145B-148C. Πρβλ. Π. Χρήστου, «Ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία τοῦ Μεγ. Βασιλείου», ἐν *Θεολογικὰ Μελετήματα* 2, Θεσσαλονίκη 1975, σελ. 185.

συναριθμείται και συλλατρεύεται» Αυτό⁶⁵.

Οἱ λατινόφρονες δηλ. ἐθεώρουν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τρίτον, μετὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τῶν θείων ὀνομάτων καὶ τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως, κατατάσσοντες τοῦτο τρίτον κατὰ τὴν ὄντολογικὴν Αὐτοῦ τάξιν, διότι τὴν ὑπαρξιν Αὐτοῦ ἔχει ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ διὰ ἧ ἐκ τοῦ Υἱοῦ⁶⁶. Ἀντιθέτως πρὸς αὐτοὺς ὁ Μ. Βασιλείος οὐδέποτε ἀπεδέχθη μίαν τοιοῦτου εἴδους ὄντολογικὴν τάξιν, ἀλλὰ δεχόμενος οἰκονομικῶ τῷ τρόπῳ «τάξιν» ἐν τῇ Τριάδι, ἀναφέρει ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τρίτον «τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι»⁶⁷, ἐπεξηγῶν τί σημαίνουν αἱ ἐκφράσεις «τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι». «Τάξει μὲν δευτερος ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία, τῷ εἶναι Πατέρα αὐτοῦ καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ πρόσσδος καὶ προσαγωγή πρὸς τὸν Πατέρα φύσει δὲ οὐκέτι δευτερος, ὅτι ἡ θεότης ἐν ἐκατέρῳ μία»⁶⁸, ὁ δὲ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς εἰς τὸν «Διάλογον Ὁρθόδοξου μετὰ Βαρλααμίτου», χρησιμοποιοῖ τὸ προαναφερθὲν χωρίον διὰ νὰ δηλώσῃ τὸ ἐπὶ διθεῖαν ἀτόπημα τῶν βαρλααμιτῶν⁶⁹

Εἶναι ἤδη γνωστὸν, ὅτι εἰς τὴν πατερικὴν παράδοσιν ὁ Θεὸς «οὐκ ... ἔχει τάξιν ... οὐχ ὡς ἄτακτος, ἀλλ' ὡς ὑπὲρ τάξιν ὢν»⁷⁰, ἐν τούτοις ὅμως «ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν» εἶναι δυνατὸν νὰ ὀμιλῶμεν διὰ τάξιν ἐκφαντικὴν, ἡ ὁποία δὲν συνεπάγεται ὅμως τὴν «καθ' ὑπαρξιν τάξιν» τῶν θείων προσώπων. Οὕτως, ὑφίσταται τάξις εἰς τὰ ὀνόματα, ἐφ' ὅσον λογικῶς ὁ Πατὴρ προηγεῖται τοῦ Υἱοῦ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀκόμη τὰ θεία πρόσωπα ἀριθμοῦμενα ὡς πρῶτον, δευτερον, τρίτον ἀκολουθοῦν ποίαν τινα τάξιν κατὰ τὴν ἀριθμῆσιν, ὁμολογίαν καὶ ἐκφώνησιν, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προφέρωμεν καὶ τὰ τρία συγχρόνως, ὅμως δὲν ὑφίσταται τάξις εἰς τὰ πράγματα, δηλ. εἰς τὰς θείας πραγματικότητας· «οὐκ ἐν τῇ τάξει τῶν ὀνομάτων

65. Μ. Βασιλείου, «Ἐπιστολὴ» 90, 2, *PG* 32, 473C. Πρβλ. Γρηγορίου Θεολόγου, «Λόγος Θεολογικὸς 5», 17-20, *Sch* 250, σελ. 308- 314. Διὰ τὸν ὄρον «ἀποτεταγμένον» βλ. Μ. Ἀθανασίου, (Ψευδ.), «Λόγος ἐν εἴδει διαλέξεως μετὰ Μακεδονικοῦ πνευματομάχου», 1, 18, *PG* 28, 1321A.

66. Πρβλ. Μ. Ὁρφانوῦ, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 254, ὑποσ. 3.

67. Μ. Βασιλείου, «Κατ' Εὐνόμου Γ'», 1, *PG* 29, 653B- 656A.

68. Αὐτόθι. Πρβλ. Χ. Σωτηροπούλου, «Ἄγγελιοί τάξις ἐν τῇ Τριάδι πορεία πρὸς τὸν οὐρανόν», Ἀνάπτυον ἐκ τῆς *Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α.*, Ἀθήναι 1989, σελ. 10.

69. Πρβλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, «Διάλογος Ὁρθόδοξος μετὰ Βαρλααμίτου» 19, Π. Χρήστου, *Συγγράμματα Β'*, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 181-182.

70. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Λόγος εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Ἀβραάμ τὸ λέγον ἕως τὴν χειρὰ σου ὑπὸ τὸν μηρὸν σου», *PG* 56, 555. Πρβλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, «Λόγοι Ἀποδεικτικοὶ Α'», 33, Π. Χρήστου, *Συγγράμματα Α'*, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 61.

... κείνται τὰ πράγματα», ὡς ἀναφέρει ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς⁷¹.

Ἐναντιθέτως, πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον πατερικὴν παράδοσιν, εἰς τοὺς λατινόφρονας ἢ τάξις τῶν ὀνομάτων δεικνύει τὴν ὑπαρκτικὴν σχέσιν τῶν θ. προσώπων. δηλ. ἡ τάξις, ὡς «*ordo*», ὑφίσταται καὶ ἐν τῇ προαιωνίῳ προελεύσει τῶν θ. προσώπων καὶ ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς Τριάδος. Οὕτως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παρουσίας συγχύσεως ὁ Υἱὸς ἐμφανίζεται «*in trinitas*» ὡς μέσον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος, ἐνῶ ἡ θεία γέννησις καὶ ἐκπόρευσις ἀποτελοῦν παραγωγὴ τοῦ ἐνὸς προσώπου ἐκ τοῦ ἄλλου, παραγωγὴ, ἢ ὁποῖα πραγματοποιῶνται τῷ λόγῳ τῆς ὁμοουσιότητος τῶν ὑποστάσεων, λαμβάνει δὲ τὴν μορφήν «*μῆς τάξεως ὁμοουσιῶν ἐκπορεύσεων*»⁷². Τέλος ἡ «*relatio originis*» ὡς ἰδρύουσα τὰς ὑποστάσεις ἐκ τῆς τάξεως τῶν ὀνομάτων καὶ τῆς ἐν γένει φανερώσεως τοῦ Θεοῦ⁷³, ὡς καὶ οἱ ὄροι «*similitudo*» καὶ «*aequalitas*», ἀρκοῦν διὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς διακρίσεως τῶν θείων προσώπων⁷⁴.

Ἐνῶ ὅμως αἱ τοιαῦται θέσεις ἐξυπηρετοῦν τοὺς Λατίνους, εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ μυστηρίου τῆς ἀγίας Τριάδος καὶ τὴν ἐδραΐωσιν τοῦ filioque, εἰς τοὺς ὀρθοδόξους ἐν τούτοις θεολόγους τόσον ἢ τάξις, ὡς «*ordo*», ὅσον καὶ ἡ «*relatio originis*», ἢ αἱ σχέσεις ὁμοιότητος, ἰσοτιμίας ἢ ἀντιθέσεως, δὲν ἐξυπηρετοῦν οὐδένα σκοπόν. Ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἐρμηνεύων τὸν Μ. Βασίλειον τονίζει ὅτι «*γνωριστικὸν σημεῖον τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος εἶναι τὸ μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι*»⁷⁵, ἢ δὲ ὑπάρχουσα τάξις ἐν τῇ τρισυποστάτῳ

71. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἐνθ' ἄνωπ., Α', 32, σελ. 60.

72. Βλ. J. - M. Garrigues, «Le sens de la procession du St. - Esprit dans la tradition latine du premier millénaire», *Contacts* No 3, 1971, 287. Νικολάου Ἰωαννίδου, Ὁ Ἰωσήφ Βυζάντιος. Βίος - Ἔργα - Διδασκαλία, Ἀθήνα 1985, σελ. 250-251.

73. Σ. Ἀγουρίδη, «Filioque. Ἡ σημασία τῶν θεολογικῶν διαφορῶν διὰ τὴν ζῶν τῆς Ἐκκλησίας» (= *Θεολογικαὶ Μελέται* 1), Ἀθήναι 1971, σελ. 34-35. Ἀμφιλοχίου Ράντοβιτς, *Τὸ Μυστήριον τῆς ἀγίας Τριάδος κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν*, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 156. Χ. Σωτηροπούλου, Ἄγγελοι τάξις ἐν τῇ Τριάδι, σελ. 6, ὑποσ. 16.

74. Πρβλ. Ἰλαρίου Πικταβίου, «De Synodis», 68 *PL* 20, 525B, 67, 525B. Ἰ. Καλογήρου, *Ἱστορία Δογμάτων*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 293. Πρβλ. L. F. Ladaria S.J., «El Espíritu Santo en San Hilario de Poitiers», *Credo in Spiritum Sanctum. Atti del Congresso Teologico Internazionale di Pneumatologia* (Roma 22-26 marzo 1982), Città del Vaticano 1983, tom. I, σελ. 243-253.

75. Μ. Βασιλείου, «Πρὸς Γρηγόριον ἀδελφὸν ἐπιστολὴ» 38, 4, *PG* 32, 329CB. Γρηγορίου Παλαμᾶ, «Λόγοι Ἀποδεικτικοὶ Β'», 45, Ἐνθ' ἄνωπ., σελ. 119.

θεότητι παραμένει εἰς ἡμᾶς ἄγνωστος «διὰ τὸ ὑπὲρ πᾶν εἶδος τάξεως εἶναι»⁷⁶. Ὄταν ἀναφερόμεθα εἰς τὴν μεταξὺ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐνυπάρχουσαν τάξιν, ὅπου ὁ Πατὴρ «προεπινοεῖται» τοῦ Υἱοῦ ὡς αἴτιον, καὶ ὁ Υἱὸς «προεπινοουμένον» τοῦ Πατρὸς θεωρεῖται ὡς αἰτιατόν⁷⁷, οὐδέποτε δεχόμεθα ὅτι ἡ τοιαύτη ἀναφορὰ ὑποδεικνύει ὁμοίαν τάξιν μεταξὺ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος. Οὕτω, δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίζωμεν τὸν Πατέρα «μειζονα» τοῦ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος (Ἰωάν., 14,28)⁷⁸, νὰ δεχώμεθα τὴν «μεσότητα» τοῦ Υἱοῦ, ὄχι καθ' ὑπαρξιν, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν ὁμολογίαν⁷⁹, καὶ νὰ διακρίνωμεν τὰς δύο καταστάσεις τῆς «θεολογίας» καὶ τῆς «οἰκονομίας». Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐκ μέρους τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ κρίσις τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου, τὸν ὁποῖον κατηγορεῖ ὅτι ὑποβιβάζει τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ⁸⁰, καὶ συγχρόνως, συγχέει τὰς δύο καταστάσεις, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ θεωρῇ τὸ Πνεῦμα ὄχι μόνον «τρίτον» εἰς τὴν τάξιν, ἀλλὰ καὶ κτιστόν⁸¹.

Διὰ τὸν ἅγ. Γρηγόριον Παλαμᾶ ὑπάρχει τάξις καὶ σχέσις τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἀλλὰ ἡ «εὐσεβῆς καὶ ἀνωμολογημένη», δηλ. ἡ τάξις τῆς ἐξ αἰδίου περιχωρήσεως τῶν θ. προσώπων⁸², οὐδεμία ὁμως ἀντιστοιχία ὑφίσταται μεταξὺ τῆς λατινικῆς «ordo» καὶ τῆς ὀρθοδόξου «τάξεως». Τὸ τοιοῦτον ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ὑφίσταται δυνατότης ἐν τοῖς θείοις προσώποις προαριθμήσεως ἢ συναριθμήσεως⁸³, οὐχὶ ὁμως ὑπαριθμήσεως, ὡς προανεφέρθη, ὥστε καὶ ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ νὰ ἐρμηνεύεται ὀρθῶς ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ὀνομάτων κατὰ τὸ «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ μου ἐν ἑσμεν» (Ἰωάν., 10,13) καὶ «Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν» (Α΄ Κορινθ.,

76. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἐνθ' ἄνωτ., Α', 33, σελ. 61.

77. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 62,21-63,1. Τοῦ ἰδίου, «Ἀντιρρητικὸς Β'», 23, Π. Χρήστου, Συγγράμματα Γ', Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 101, 21-23.

78. Γρηγορίου Παλαμᾶ, «Πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολὴ Γ'», 8, Π. Χρήστου, Συγγράμματα Α', Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 301, 22-28.

79. Γρηγορίου Παλαμᾶ, «Λόγοι Ἀποδεικτικοὶ Α'», 33, Π. Χρήστου, Συγγράμματα Α', σελ. 62. Τοῦ ἰδίου, «Ἀντεπιγραφαί», Δ', Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 166. Πρβλ. Ἀμφιλοχίου Ράντοβιτς, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 157.

80. Πρβλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, «Ἀντιρρητικὸς Γ'», 101, Π. Χρήστου, Συγγράμματα Γ', σελ. 233,22-234,10. 112-113, 207.

81. Πρβλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἐνθ' ἄνωτ., Α', 26, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 58, 110, 112-113, 207.

82. Γρηγορίου Παλαμᾶ, «Λόγοι Ἀποδεικτικοὶ Α'», 33, Ἐνθ' ἄνωτ., Α', σελ. 63.

83. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 60, 28-30.

13,13)⁸⁴.

Τέλος ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Β' ὁ Κύπριος ἀποκηρύττει⁸⁵ ὄλους ἐκείνους οἱ ὅποιοι, ἀποδεχόμενοι τὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ πρώτου ἢ ἀρχικοῦ αἰτίου, διὰ τὸν Πατέρα, ἠναγκάσθησαν νὰ θέσουν ὡς προϋπόθεσιν τὴν μὴ διάκρισιν «θεολογίας» καὶ «οἰκονομίας». «Ὡς ἐπὶ τῆς δημιουργίας ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ φωνὴ δῆλωσιν μὲν τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ἔχει», ἀναφέρει ὁ Γρηγόριος, «οὐ μὴ δὲ καὶ τὸν Υἱὸν διαιρεῖ τὸν δημιουργὸν καὶ αἴτιον εἶναι τῶν δι' αὐτοῦ γεγονότων κτισμάτων, οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῆς θεολογίας αὐτῆς εἰ καὶ ἀρχικὸν αἴτιον Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ὁ Πατὴρ λέγεται, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ἐστὶν αἴτιον, οὐκ ἂν διαιρεθῆῃ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς ἐπὶ τῇ προόδῳ τοῦ Πνεύματος» καὶ συνεχίζει διευκρινίζων «ταῦτα δὲ λέγουσιν, καὶ τῷ Πατρὶ παραλόγως τὸν Υἱὸν ἐπὶ τοῦ Πνεύματος αἰτίῳ συνάπτουσιν»⁸⁶.

Ἡ παροῦσα κριτικὴ ἐκ μέρους τοῦ πατριάρχου θεωροῦμε ὅτι εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν, διότι τόσον ὁ Ἰωάννης Βέκκος, ὅσον καὶ οἱ λοιποὶ λατινόφρονες, δὲν ἀποδίδουν ὀρθῶς τὴν ἔννοιαν τῆς πρώτης αἰτίας. Παρερμηνεύοντες δηλαδὴ τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς τὸν Εὐνόμιον, «τὴν τοῦ πνεύματος αἰτίαν τῷ μονογενεῖ μόνῳ προστίθῃσιν»⁸⁷, στηρίζουν τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἡ τοιαύτη ὁμως ἐκπόρευσις ἔχει ἀναφορὰν εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν, τὸν Πατέρα, ἢ ὅποια ὁμως ἐντάσσεται μόνο ἐν τῷ χώρῳ τῆς κτίσεως καὶ ὄχι τοῦ θεοῦ εἶναι⁸⁸.

84. Πρβλ. Χ. Σωτηροπούλου, *Θέματα Θεολογίας τοῦ ΙΔ' αἰῶνος*, Ἀθήνα 1987, σελ. 207-208. Ἐκ τῆς προαναφερθείσης κριτικῆς τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐπὶ τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου, καθίσταται ἐμφανῆς ἡ ἄμεσος σχέση μετὰ τῆς περὶ «τάξεως» τῶν θ. προσώπων διδασκαλίας τῶν λατινοφύρων καὶ τῆς μὴ διακρίσεως κτιστοῦ - ἀκτιστοῦ. Πρβλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, «Ἀντιρρητικὸς Γ'», 84, Π. Χρήστου, *Συγγράμματα Γ'*, σελ. 221, 9-16' Α', 26, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 58.

Βιβλιογραφία: Ἀμφιλοχίου Ράντοβιτς, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 176-201. Εἰρηναίου Μπούλοβιτς, *Τὸ Μυστήριον τῆς ἐν τῇ ἀγίᾳ Τριάδι διακρίσεως τῆς θείας Οὐσίας καὶ Ἐνεργείας κατὰ τὸν ἅγιον Μάρκον Ἐφέσου τὸν Εὐγενικόν*, Θεσσαλονίκη 1983. Σταύρου Γιαγκάζογλου, «Οὐσία, ὑποστάσεις, προσωπικὲς ἐνέργειες. Ἡ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ γιὰ τὶς ἀκτιστες ἐνέργειες», *Γ.Π.* 739 (1991), σελ. 749-789.

85. Γρηγορίου Κυπρίου, «Ἐκθεσις τοῦ Τόμου τῆς πίστεως κατὰ τοῦ Βέκκου», *PG* 142, 242C.

86. Ἐνθ' ἄνωτ., 242AB.

87. Ἰωάννου Βέκκου, «Περὶ τῆς Ἐνώσεως καὶ Εἰρήνης» ια', *PG* 141, 45C. Τοῦ ἰδίου, «Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» Δ', δ', *PG* 141, 208BC. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, «Κατ' Εὐνόμιον Β'», 34, *PG* 29, 652A.

88. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, Ἐνθ' ἄνωτ., *PG* 29, 652B. Ν. Ξεξάκη, *Ἰωάννης Βέκκος καὶ θεολογικαὶ ἀντιλήψεις αὐτοῦ*, Ἀθήνα 1981, σελ. 123, 125, 130.

4. Ἐπίλογος.

Κατακλείοντες τὴν παροῦσαν εἰσήγησιν, θὰ προσπαθήσουμε νὰ παρουσιάσωμεν τὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα προήλθον ἐκ τῆς διερευνήσεως τοῦ προαναφερθέντος θέματος.

α) Ἡ χρῆσις ἢ «*παράχρησις*» τῶν πατερικῶν ἐν γένει χωρίων καὶ κυρίως τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς φιλολογικῆς μορφῆς, παραμορφώσεως ἢ ἀλλοιώσεως τοῦ συγκεκριμένου χωρίου, ἀποτελεῖ δὲ φαινόμενον γνωστὸν καὶ σύνηθες ἐν Βυζαντίῳ τόσον κατὰ τὴν περίοδον τῆς πρὸ τῶν θεολογικῶν διενέξεων, ὅσον καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν.

β) Αἱ προκληθεῖσαι ἀλλοιώσεις ἢ «*παραχαράξεις*» σημειοῦνται ἐπὶ χωρίων, φράσεων ἢ ὄρων ἐχόντων ἄμεσον θεολογικὴν σημασίαν καὶ χρησιμότητα, ὥστε νὰ ὀδηγήσουν ἢ ἐδραιώσουν τὰς διαμαχομένας ἀντιλήψεις.

γ) Τὸ πλεόν σημαντικὸν εἶναι ὅτι προέρχονται ἐκ μερίδων, κυρίως ἀντιφρονούντων, πρὸς τὴν ἐν γένει ἐκκλησιαστικὴν περίοδον καὶ πατερικὴν διδασκαλίαν, εἰς σημεῖα δὲ τὰ ὁποῖα παραδίδονται καὶ ὑπὸ τὰς δύο μορφὰς ἐπιλέγεται ἐκείνη, ἢ ὁποῖα ἐδραιώνει τὴν προσωπικὴν θεολογικὴν ἀντίληψιν.

δ) Ἡ θεολογικὴ προσέγγισις τῶν βασιλειανῶν χωρίων καὶ κυρίως ἢ χρῆσις ἢ «*παράχρησις*» αὐτῶν καθορίζεται καὶ ὑφ' ἑνὸς ἄλλου, ἐξ ἴσου σημαντικοῦ παράγοντος, τῶν θεολογικῶν προϋποθέσεων τοῦ χριστοῦ, δηλ. ἐὰν τίθεται θεολογικῶς εἰς τὴν παράδοσιν τῶν ἐνωτικῶν ἢ ἀνθελωτικῶν, τῶν λατινοφρόνων ἢ μὴ, τῶν ἀντισηχαστῶν ἢ ἡσηχαστῶν.

Διὰ τὸ συγκεκριμένον θέμα καὶ προβληματισμὸν εἶναι νομιζομεν ἐπίκαιρος ἢ θέσις τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου, ὁ ὁποῖος προτρέπει ὅπως «*ὑπὸ τῆς ὑγιοῦς τῶν Πατέρων ὀδηγούμενοι διδασκαλίας ὑγιῶς ἅμα τοῦτ' αὐτὸ συνεπινοοῦμεν καὶ ἀσφαλῶς, ὅπερ ἐκείνοις αὐτοῖς ἐν ἑτέροις τετράνωται ... καὶ πρὸς τὴν ὀρθότητα τῶν σφῶν διανοίας ὀρῶντες ἡμεῖς, οὐδὲ τὰς φωνὰς αὐτῶν ἀθετήσομεν, διὰ πάντων τοῖς πατράσιν φυλάσσοντες τὸ σεβάσμιον. Ἀπαραιοποιήτους τοιγαροῦν διὰ ταῦτα προφέρομεν αὐτῶν τὰς φωνὰς ἀνοθεύτως καὶ τὰς διανοίας φυλλάτομεν*»⁸⁹.

89. Γρηγορίου Κυπρίου, «Ἀπολογία», PG 142, 263C-265A.